

הקדמה

סידורי תפילה רבים ומגוונים קיימים בשוק, כל סידור וייעודו. יש סידור הכולל תפילות מיוחדות רבות ככל האפשר. יש סידור המציג נוסח עתיק שהיה מקובל לפני שנות דור ודור, ויש המציע תיקונים חדשים מקרוב באו לנוסח שהתקדש מזמן. יש סידור באותיות גדולות, ויש סידור כ"ס. יש סידור המתרגם לשפה זרה, ויש המתרגם לעברית בת ימינו. יש סידור עם פסקי הלכה מתאימים, ויש עם פירושים והסברים מקיפים. יש סידור המראה רק מקורות הנוסח והפסוקים, ויש המציג שינויי נוסח רבים ככל האפשר. יש סידור המנחה את הקורא במה יש לכוון בכל פסוק, ויש המדריך את המתפלל בקריאה הנכונה.

סידור זה מתיימר להיות מן האחרונים. אמנם רבים הסידורים מסוג זה, אבל אין כוונתנו להציג כל מה שכבר הוצג. יש היום במרשתת מאגרים זמינים של דיונים על נוסחים ועל תיקוני לשון בתפילה, ואין בכוונתנו לשוב ולשחזר את כל אלה והיה לזרא.

לא נוכל להידרש לשאלות על הסגול-קמץ של 'מוריד הגשם', על הוספת 'נא' אשר צץ בסידורים אחדים ככמהין ופטריות, או על הדגשת מלרע של 'הודו'. גם לא על ניקוד מילים כמו 'זכיות' או 'זו', שנידונו במקומות אחרים. ואם מצד אחד נדגיש, כמו קודמינו, קמץ קטן, [בשיטה ה'אשכנזית', אם יש דבר כזה], מאידך גיסא נזניח את השוא-נע, כי הוא מוצג בסידורים רבים כל כך, בשיטות רבות ומשונות כל כך, שהיה לזרא מרוב מחלוקות ושגיאות.

גם נמעיט בהוראות למתפלל, כי יש להניח שדי בסידורים אחרים המלעיטים את הקורא בהלכות, הוראות מדוקדקות ותנאי 'אם שכח'. היום הכל יודעים מי הוא שליח הציבור גם אם נכנה אותו 'חזן'. וכבר אמרו 'תפשת מרובה - לא תפשת'.

אבל עיקרי חידושינו הם -

[א] דיון מורחב על הגרסאות ובעיקר על הקריאה הנכונה.
[ב] עריכת הפסוקים במרווחים, למען לא ירוץ בהם הקורא. והרי מתהדרים סידורים אחדים בקלות הקריאה, ואילו אנחנו מקווים שלא יהיה קל כלל לקרוא מהר בסידור זה. כי סדרנו המרווחים כדי להבדיל בין תיבות וקבוצות תיבות שאין לקראן ביחד.

והרי דוגמאות אחדות:

א' ימלך ה' לעלם אלהיך ציון לדר ודר הללויה.
רבים מאוד הקוראים המחברים **ימלך ה' לעלם עם אלהיך ציון**, ומאבדים את פירוש הפסוק ואף את ההקבלה. ויפיו של הפסוק יורד לטמיון.

ב' יעלה ויבוא... זכרונו.
כל הפעלים באים פה בלשון יחיד. לכן ראוי להפסיק מעט אחרי **זכרונו**. החיבור עם כל תיבה נוספת (ופקדונו וכו') היה מחייב בדרך כלל לשון רבים.

ג' (בהמשך) וזכרון כל-עמך בית ישראל - לפניך...
הפסקה קלה אחרי **ישראל** מחויבת, כי לפניך מוסב על **יעלה ויבא**... , וודאי לא על עם ישראל.

ד' אז בקול, רעש גדול, אדיר וחזק משמיעים קול
חרוז יפה חסר משמעות אלא אם כן נחלק אחרת, וראה במקום בשחרית של שבת, ובפרקי "בשפה ברורה" בסוף הסידור.

ה' מקימי מעפר דל
רבים אינם מפסיקים לפני **דל**, אבל מהו **עפר דל**!!
ו' לאל ברוך נעימות יתנו

למלך אל חי וקיים זמירות יאמרו ותשבחות ישמיעו
כאן יש הקבלה כפולה: שתי השורות מקבילות, ואף שני הביטויים **זמירות יאמרו** ו**ותשבחות ישמיעו**.
מי שאינו שותף לבו לזאת, יקרא את שני הביטויים כיותרת מן הכבד'.

הוספנו סימן שוויון (=) בין שני קטעי הקבלה, כאשר אין ההקבלה ניכרת דייה, אך עשינו כן רק כאשר ההקבלה כולה ממלאת שורה שלמה או שתי שורות שלמות. בפסוקי המקרא מצפים אנחנו שהקורא יבחין בעצמו בהקבלות, ורבות הן עד מאוד.

בסידורים רבים נוהגים להשאיר בסוגריים תפילות שאינן נחלת הכלל. אנחנו מבכרים הצללת הקטעים

האלה. ומה שמוצל בסידורים אחרים, כדי לסמן קטע להוספה בזמנים מיוחדים, בחרנו להקטין את הכתב בלי צל, ואף הכנסנו קטעים ארוכים כאלה לתיבה למען הקל את הדילוג עליהם. הקטנת הכתב מתאפשרת, כי כלל הסידור מודפס באותיות בגודל אחיד. חשבנו שאין ראוי להבליט תפילה מסוימת כאילו חשובה היא מתפילה אחרת, וודאי לא כמו שנמצא בסידורים אחדים ש'הגדילו' לעשות לפסוק 'למען ירבו ימיכם' (שריד למנהג שהרב מתחיל לקרוא בפסוק הזה בקול רם).

הדיוק בנוסח ודקדוק באותיות ובמבטא נחשבים אצל חכמים מסוימים כעיקר התפילה, אשר בלעדיהם אין התפילה מתקבלת. לעומתם, יש המבטלים את כל העיסוק בדקדוק במחי יד, כי העיקר התפילה היא הכוונה. קיצוניות זאת מתבטאת לפעמים בחריפות, ומפי אחד ממורי הדור האחרון נשמעה טענה כי "גם אם תקרא אפילו דברי גידופים, ובלבד שאתה סבור כי אתה מתפלל, הרי תפילתך תפילה". ובקיצוניות כנגד, נשמע רב מפורסם טוען כי "מטרתו העיקרית בתפילה איננה אלא להוציא מפיו את המילים כסדרן וכדקדוקן".

אם כן, מה העיקר - המילים או הכוונה? הגוף או הנשמה? ניתן להביא ראיות מפסוקים ומדברי חז"ל לתמוך בכל צד, אך התשובה בוודאי בדרך האמצעית.

כהשלמה לסידורים שמטרתם לעזור למתפלל בכוונתו, סידור זה נועד בעיקר לדקדק, בלי לבזו חלילה לחשיבות הכוונה. הבחירה נעשתה כי המשימה נראית הקלה יותר למחבר, באשר הוא עוסק בדקדוק זמן רב. ועוד, הרי אחד הפירושים של 'כוונה' הוא שהמתפלל מכוון לפירוש המילים והפסוק, ולשם כך אנחנו זקוקים גם לדקדוק. וככל שנעמוד על דקדוק המילים, נקיים את הפירוש הזה של 'כוונה'.

סימנו את טעמי המקרא בפסוקים שלמים (וכמעט תמיד נהגנו על פי הכלל הזה). יש כמה סתירות בין רצוננו לעזור לקורא ובין הטעמים, באשר לא הכל בקאים בהבנת פיסוק הטעמים. אך נקווה שהמעין בטעמים אפילו פעם אחת יבין כי הוא צריך ללמוד, וכן יעשה. אך הוספנו מרווחים גדולים וקטנים, כדי להודיע מתי לקרוא הפסקה גדולה או קטנה - בלי להכביד על הקורא בסימני פיסוק רבים. [העומס על הקורא לעתים גדול מדי, ונמנענו גם מתרגום תפילות ארמיות [חוץ מ'אקדמות'], ממובאות של פסוקים ודברי חז"ל, משינויי גופן רבים וכד.].

טעמי המקרא

כאן המקום להבהיר כללים אחדים הקשורים לטעמי המקרא, ובמיוחד טעמי אמ"ת, אשר אינם ברורים דיים לכל המתפללים:

מקף: המקף משמש בעיקר לתיבה שאין בה טעם עצמאי, אך לא תמיד המסרנים נהגו לסמנם. לכן בטעם 'עולה ויורד' השמיטו את המקף, כי הכל ידעו כי הוא מובן מאליו. כן על הקורא להשלים בעצמו בתיבות כמו ידְּרִפִּי, לְמַחֲלִלִי, הֲרִי־עוֹז, ועוד. [בכמה מקומות השמיטו גם את החלק הראשון של אותו טעם, המכונה 'עולה', כמו בתיבות (ברוך ה') יוֹם יוֹם, שיש שיזוהו אותן בטעות כמוטעמות במרכא]. וכמו 'עולה ויורד' כן בתיבות כמו הללוֹיָהּ, אשר אמנם אין התיבות מוקפות בכל מקום, כי כן דרכו של הטעם 'לגרמיה', אבל יש לראותן כמוקפות תמיד. בתיבות כמו 'אדם ובהמה תושיע ה' ' מוטעמת ה'א' במהפך (שופר הפוך) ויש געיה ב'ד'. גם פה הכללים מחייבים לכאורה את נסיגת הטעם, אך הגעיה מוכיחה שיש לקרוא מלרע.

על התיבות 'ידְּרִפִּי' עלינו להעיר כי קריאת התיבה 'ידבר' חייבת להיות במלעיל, וכן תיבות דומות במבנה. כי הרי לולי ההקפה ונסיגת הטעם היתה ה'ב' צרויה. והסגול מוכיח שנקראת כמו מלעיל. ברור כי אין זה מלעיל פשוט, כי התיבה מוקפת, אבל הטעם נסוג ל'ד' בגלל קרבת התיבה לתיבה הזעירה 'פי'. כזה נמצא גם בתורה: "אשר יכְּרִבו" (במדבר ה ח), "דְּרִב־נא" (שמות יא ב), "ידְּרִב־נא" (בראשית מד יח) ועוד. ומכאן ניתן להקיש להרבה תיבות מוקפות, גם אם אין הניקוד מוכיח כי יש לקרוא אותן מלעיל כאשר הן מוקפות ל"תיבה זעירה". כך למשל: "שְׁנאו־רע" (תהילים צו ו), "בהדרת־קודש" (שם צו ט), "משברי־ים" (שם צג ד), "יְמַחֲאו־כף" (שם צח ח), ועוד. ובאחרון נעיר עוד כי לעולם אין הטעמה בחטף או בשוּא, אלא הנסיגה תהיה אל תחילת המילה: יִמ־'.

התיבות 'שְׁנאו־רע' מעניינות במיוחד: הטעם 'עולה ויורד' מחברן כאילו מוקפות, והחלק ה'עולה' נמצא באות 'א'. אך אין ההטעמה ב'א', כי היא נסוגה אחור ל'ש'. כן גם יְיָ־וְיָ־בָּם' המוטעם ב"מהפך מצונר", שאין בו הטעמה מעל ה'ד', אלא ההטעמה נסוגה ל'י', כי התיבות כמו מוקפות.

דחי: טעם דחי מופר פחות לקוראים, ואף מבלבל. הרי הוא דומה לטרחא (טפחא) כמו שתי טיפות מים. אלא שהוא בא תמיד לפני האות הראשונה בתיבה: 'צדיק כתמר יפרח' (שם צב ג). אין מי שיטעה לקרוא 'צדיק' מלעיל, אבל תיבות אחרות עלולות להיקרא כך. כמו 'שב בסתר עליון'. אין כל סימן המורה שהתיבה 'שב'

מלרע. ולכן לפעמים הוספנו געיה באות המוטעמת למען הסר ספק. ועוד, לפעמים התיבה ראוייה לגעיה (בנוסף על הטעם העיקרי) והמסרנים נתנו לכך ביטוי בטעם משני. כן הוא בתיבה 'גַּמְרו' (שם צד ז): הטעם העיקרי לא סומן כלל, והוא ב'ר', כלומר מלרע, ויש בו גם טעם משני (מונח) ב'י'. הדחי איננו מסמן את מקום הטעם, ואכן ייתכן לטעות ולקרוא כאילו הטעם העיקרי ב'י'. אך ראוי לדעת כי לעולם אין הטעם נסוג בטעם דחי, כי הוא טעם מפסיק. מלעיל אכן אפשרי, אבל לא ייסוג הטעם בתיבה שהיא לכתחילה מלרע. לכן, סימנו לפעמים מעין געיה במקומות שהשגיאה מועדת בהם.

געיות: לא בכל מקום סימנו געיות, כי לעתים הן יוצרות הן בלבול מיותר, במקום לתקן את הקריאה. היום האדם מן היישוב מזהה את הניקוד (אף כי גם המיומנות הזאת הולכת וכלה מן העולם בעוונותינו), אבל ביום-יום אין בספרים געיות, אלא רק בתנ"ך. לכן דילגנו לעתים על געיות כמו געית-שוא, געיה 'לתיקון הקריאה', געיה שהפריעה למעבד תמליל בגלל ריבוי סימנים, ועוד. לכן אין לראות בטקסט כ'מדויק על פי המסורה', כפי שמרבים לציין בספרי המקרא. כן נאלצנו לפעמים להשמיט או לשנות חיריק בתיבה 'ירושלם', בגלל צפיפות הסימנים.

בפסוקים שיש בהם 'קרי וכתוב', 'הקרי' תמיד בגוף הפסוק, למען הקריאה הרצופה, ואת ה'כתיב' הדפסנו לרוב בלי ניקוד בצד [או כהערת שוליים כאשר היתה השורה ארוכה מדי כדי להוסיפו שם]. יוצאים מן הכלל הזה קטעי קריאת התורה 'הקצרים', שהדפסנו בלי ניקוד וטעמים. לעתים מגיעים לבית הכנסת ומגלים שאין מי שהכין את קריאת היום. לכן הצגנו את הקטעים כמו שהם בספר תורה לעזרת מי שירצה להכין את הקריאה. והוא ודאי ימצא חומש או סידור עם הקריאות בניקוד ובטעמים כדי לתקן את קריאתו כדין.

הערות קצרות על הנוסח או על הדקדוק כתבנו כהערות שוליים בתחתית העמוד. אבל להערות ארוכות ייעדנו מקום בסוף הסידור, ושם הבאנו מעט מייצג מן המחלוקות וההתלבטויות שלנו בקביעת הנוסח וצורת העריכה.

סדר התפילות שונה מעט מן המקובל:

א' התחשבנו בכך כי מרבית המתפללים הבקאים כבר קראו את ברכות השחר לפני בואם לבית הכנסת, כי הרי תיקנו חכמים את אמירת הברכות בציבור רק למען עמי הארץ. לכן ברכות הטלית והתפילין מופיעות לפני פסוקי דזמרה, ולא לפני ברכות השחר.

ב' השמטנו תפילות מיוחדות ו'נדירות', כגון ברכות וכד' הנאמרות בבית (או מחוץ לבית הכנסת), ונראה כי טוב שהכל ייקבץ בנפרד מן הסידור.

קובץ כזה הוכן בידי אברהם נפת, ומכונה 'סידור שני'.

ג' סידור זה איננו מיועד לימים הנוראים או לט' באב, כי אז מתאים יותר מחזור, ספר קינות או סליחות. אך רצינו שיתאים לכל שאר ימות השנה, ולכן הדפסנו את ארבע המגילות, קריאות החגים ושאר דברים שמקובל לקרוא כל השנה, למעט תפילות רשות, יוצרות, הטבת חלום, חנוכת הבית ופיוטים שממעטים לקרוא היום. הרי לכל קהילה, ואף לכל משפחה מנהגים שלה, ואין קץ לתפילות המתחדשות בכל דור ודור. אף הזמירות צומצמו לאלה המצויות ביותר. היום יכול כל הרוצה בזמר מסוים, להעתיק מאתרי פיוטים, או להקליד בצורה מכובדת ואף מקושטת לצרכיו הפרטיים.

דיון מורחב בסוף הסידור מוקדש בעיקר למחלוקות וביירוים על הנוסח [ולאו דווקא המקורי] לתפילותינו, וכן לקריאה הנכונה. הדיון מחולק לשניים:

א] **בשפה ברורה**, על פי קובץ הערות לתפילה שחבר ר' נתן קאופמן ז"ל. על דבריו נוספו מעט הערות שוליים.

ב] **ובנעימה קדושה**, על פי נושאים שונים שעסק בהם המחבר, וכולל דיוני 'הפורום לטעמי המקרא' במרשתת, דברים מתוך קבוצת דיון בדואל [מיסודו של הרב אליהו לוין], והתכתבות אישית. חשוב להדגיש כי מרבית הדיונים נשארו פתוחים. אמנם נדרש להכריע את הנוסח בסידור זה, אבל מודה המחבר כי לעתים אין גרסה נכונה ולא נכונה, כי אלה ואלה דברי אלהים חיים. והדיון הוא רק פתח ללימוד נוסף.

להכנת סידור נוסח אשכנז, יש מבחר סידורים ישנים וחדשים שניתן להיעזר בהם. אך מעטים מהם הודפסו בהקפדה יתרה על הדקדוקים הרצויים לנו. לכן שאבנו בעיקר מאלה הטובים בעינינו. ואלה הם [בסדר

א"ב: אזור אליהו, בית יעקב [יעב"ץ], וינגרטון, עבודת ישראל [בער], קורן, רינת ישראל, תפלת יוסף. ואף באנגלית: בירנבוים, הרץ, הסידור המצוין. כל אלה סידורים חדשים למדי. האם נכון היה לפנות לסידורים הישנים [והטובים] שכבר אין איש מתפלל בהם? הרי נוסח התפילה משתנה בכל דור, קל וחומר בדורנו המבולבל ומלא התהפוכות. לכן בחרנו לא להחזיר עטרה ליושנה, אלא לקבל את הנעשה על ידי אחרים, ומאן דהוה הוה. ועוד נכוננו שינויים בעתיד.

חכמים אחדים נוהגים לבקר בחריפות את עורכי הסידורים בדורות האחרונים, ובמיוחד את הרז"ה (ר' זלמן הענא) ואת יצחק לוי סטנוב. אף טענו לזיוף הסכמות ועוד. כמובן טענו המבקרים כי שינויי התפילה שהציעו אינם נכונים. אינני ראוי לשפוט בעניין זה, אך ידוע לי כי חלק מטענות הזיוף הופרכו, וידוע גם כי כמה מהצעותיהם של אותם עורכי הסידורים הגיוניות מאוד. לכן, אם העתקתי מסידורים שנערכו על ידי תלמידיהם ומעתיקיהם, אין זאת אלא כי ראיתי בהם היגיון ונוסח יפה. והרי כל עורכי הסידורים מציעים שינויים ותיקונים, וכאשר מדובר בחכם גדול (ואפילו אינו בקיא כל כך בדקדוק) דבריו מתקבלים בשתיקה, וד"ל.

ובסידור וינגרטון נמצא בהקדמה דברים שהעתיק מספר טוב עין של החיד"א [סימן ז], ונראה כי טוב להעתיקם שוב:

מילתא כדנא מעשים בכל יום בכרכי ועיירות גדולות בגלילותנו דמשנים תיבה אחת או שתיים בברכות יוצר וברכות שמנה עשרה וכיוצא המדקדקים כפי דקדוקם והחכמים כפי חכמתם והמקובלים כפי ידיעתם ואין פוצה פה רק יש שואלים טעם השינוי . . . ולענין מה שנהגו לשנות תיבות זה בא מכח הדקדוק. וזה בא מכח הבנת הענין וחיבור הדברים וכיוצא. ויש יוצא לטעון מכח חכמת האמת. דע דאין קפידא בזה דכל א' יאמר דהנסחא עיקרית כדבריו ונפל טעות בספרי הדפוס והרוצה לשנות יכול לשנות ומה גם אם רבינו האר"י זצ"ל הגיה ודאי דמאן דנקיט נסחת האר"י זצ"ל שפיר עביד כי אליו נגלו תעלומות חכמה . . . ומשם בארה שהמשנים תיבה או תיבות בתפלה וטוענים מצד הדקדוק או מצד יפוי הלשון הרשות בידם שאינו דבר איסור והיתר. ומה גם האומר כנסחת האר"י ז"ל שפיר דמי.

קל וחומר, כי כן הוא דין שינויים שכבר התקבלו בסידורים חדשים, על אף מחאתם של חכמי זמננו שמקור הנוסח מפקפק - ניקוד התיבה 'משיב הרוח ומוריד ה'גשם' ישמש דוגמה בודדת אך ילמד על הכלל, כי מי שקרא נוסח כזה לא הפסיד. ואם קבענו לעצמנו נוסח מסוים, אין כוונה לפסול נוסח אחר שמקובל במקום אחר. ואולי אף רצוי לעורר ויכוח, למען ילמדו וינסו להכריע בשום שכל מה הנכון.

בשנים האחרונות, ובעיקר מאז קום המדינה, העזו כמה עורכי סידורים להוסיף או לגרוע על פי המתאים לדעתם לימינו, שהם בעינינו ימי גאולה, או לפחות אתחלתא דגאולה. איננו ראויים להמציא נוסחים חדשים, אך כאשר שינוי מוצע מצא חן בעינינו, העזנו להוסיפו כחלופה, למען יבחר כל המעוניין את אשר יישר בעיניו. מובן כי יש להיזהר לא להבליט שינוי כזה בציבור שאינו מקבלו, ולמנוע מחלוקת ומדון. נודה על כמה הצעות כאלה לרב ישראל אריאל, למשה צפור, לישראל חזני וליואב שורק. אף לאחרים נודה על כל עזרתם, כל אחד במומחיותו, אם כי רבים הם ואי אפשר לפרטם.

לא נוכל לסיים בלי התקווה לעתיד - לבניין ירושלים ובית המקדש, לגאולה השלמה. וכמובן לשלום בארץ ובכל תבל. לכן הסידור עוד ישתנה, ואולי על אפם וחמתם של הקופאים על נשמריהם. ולכן חשוב שכל יהודי באשר הוא שם יוסיף לעצמו תפילות המתאימות לדורו ולמקומו. כמו שאמרו חז"ל שנכון להוסיף בקשה אישית בתפילה, כי ההוספה מעוררת את הכוונה. לשם כך מוצע למי שעתותיו ומציאות חייו מאפשרות זאת, לחבור אל פורום מתאים, כי הרי אם לא לשם הפצת התורה וחידושיה נועדה המרשתת, מה הועילו חכמים בתקנתם? וכל המרבה הרי זה משובח.

אליהו שנון

תמוז תשע"ה

08-6800231

shannon@saad.org.il

קדושה דסדרא:

קריאת קדושה דסדרא: האם יש לקראו כל הציבור יחדיו?

בעד:

הרב חיים זוננפלד:

חשיבות גדולה לקדושה שאומרים בזבא לציון. בגמרא אמרו (סוטה מט.) כי מיום שחרב בית המקדש בכל יום ויום מרובה קללתו משל חברו, ועל מה העולם קיים: על קדושה דסידרא ועל 'הא שמיא רבא דאגדתא' (קדיש שאומרים אחר לימוד דברי אגדה, הוא קדיש דרבנן, 'על ישראל ועל רבנן' וכו'). על כן יש להקפיד, שהציבור יאמר קדושה זו יחד עם שליח הציבור. כלומר, ש"ץ צריך להקפיד לומר 'אתה קדוש . . . וקרא זה אל זה ואמר' כדי שהציבור יענה יחד 'קדוש קדוש קדוש . . . וכן יאמר הקהל יחד את הפסוקים 'ברוך כבוד ה' ממקומו' ו'ה' ימלוך לעולם ועד'. את פסוקי הקדושה אומר הציבור בקול, אבל את התרגום הארמי יש לומר בלחש. אף יחיד שעומד ב'אשרי' וכדומה, ידלג ממקום שהוא עומד כדי לענות עם הציבור בקדושה דסידרא. אף בקדושה דסידרא אמרו, שהיחיד אומרה כיון שאומרים אותה דרך תרגום, אך גם כאן אמרו כי מוטב שיאמרה בטעמי המקרא כקורא בתורה.

בספר הרוקח כתב, כי בשעת השמד גזרו לא לומר קדושה בתפילה ותיקנו לומר קדושה זו בזבא לציון. באבודרהם כתב, כי תיקנו לומר סדר קדושה בסוף התפילה בשביל עמי הארץ המאחרים לבוא לתפילה, כדי שלא יפסידו את שמיעת הקדושה.

נגד:

הרב יוסף צבי הרץ (הרב הראשי באנגליה, סידור מפורש תשכ"ג):

Pious men of old desired to close their morning devotions with readings and expositions from the Prophets, in the same manner as, originally, a Prophetic lesson, the Haftorah, closed the Sabbath Morning Service. Stress of life, however, compelled the utmost shortening of these daily readings and expositions. In our Rite, this daily Prophetic lesson consists merely of Isaiah 59. 20-21. These two verses contain a promise of Redemption; as well as an assurance of an eternal Covenant that shall link the generations in the sacred resolve to preserve the spirit and letter of God's Revelation to Israel. Then follows the Sanctification (Kedushah) - Isaiah 6. 3, Ezekiel 3. 12, Exodus 15. 18. As the repetition of the Sanctification is merely the accompaniment of a private Biblical exposition (קדושה דסידרא), it is not recited *congregationally*, but each worshipper for himself. In this private recital of the Kedushah, a vernacular translation, in Aramaic, was added, in order that even those ignorant of Hebrew understand the sacred words.

נגד:

רש"י סוטה מט.

הקדושה דסידרא. סדר קדושה שלא תקנוה אלא שיכו כל ישראל עוסקין בתורה בכל יום דבר מועט שאומר קריאתו ותרגומו והן כעוסקין בתורה וכיון שנוהג בכל ישראל בתלמידים וצעמי הארץ ויש כאן שתיים קדושת השם ותלמוד תורה חביב הוא וכן יהא שמיא רבא מצרך שעונין אחר הגדה שהדרשן דורש ברבים בכל שבת היו נוהגין כך ושם היו נקבצין כל העם לשמוע לפי שאינו יום של מלחכה ויש כאן תורה וקידוש השם.

נגד:

אליהוא שנון:

ראינו לעיל כמה ראיות נגד קריאת קדושה דסדרא בציבור יחדיו: מרש"י למדנו שכל המטרה היא לימוד אחרי התפילה, ואין זכר לאמירת קדושה דוקא בציבור. לעומת 'הא שמיא רבא' שמציין שאז נקבצין כל העם.

ומן הרב הרץ למדנו בפירוש שאין כאן אלא לימוד בליווי פסוקי הקדושה, ולכן איננו אומרים אותם כציבור. הוא מדגיש את האמירה של כל אחד לחוד (פעמיים!), ומנמק: הוכחות נוספות:

א' אין הזמנה מקדימה (כמו 'נקדש את שמך', 'נעריצך...') בפי החזן, ולכן אין הציבור משתתף עמו. ב' לא מצאנו כמעט דפוסים ישנים (אשכנזיים!) שהבליטו את הקדושה דסדרא בסידורים, לעומת הקדושות בעמידה ובברכת 'יוצר אור'. נראה כי ההבלטה שיש בכמה סידורים חדשים הושפעה ממנהג מקרוב בא. וראה רס"ג שכתב לקהל לענות.

ג' בכל הקדושות הנאמרות על ידי שליח הציבור וקהל יחדיו הפסוקים **אינם שלמים**, כי איננו נוהגים לקרוא את כל הפסוק, אלא רק עיקרם הנוגע לעניין הקדושה. לעומת קדושות אלה, בקדושה דסדרא הפסוקים מופיעים **בשלמותם**, וזאת עדות שנועדו לקרוא אותם כל אחד לעצמו.

א' אל חי וקים תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד
ב' אל חי וקים תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד

בעד א'

מקורות שהובאו על ידי הרב חיים זוננפלד בעלון ענג שבת:

יש פסוקים דומים שכבר נפסקו כך:

א' 'ואשמרה תורתך תמיד לעולם ועד' (תהלים קיט)

ב' 'ועל כולם יתברך ויתרומם שמך מלכנו תמיד לעולם ועד' (בעמידה)

ג' 'יתברך שמך בפי כל חי תמיד לעולם ועד' (ברכת המזון וברכת ההפטרות)

ד' 'ברוך ומבורך שמו תמיד לעולם ועד' (בזימון, למי שלא אכל)

מגן אברהם (או"ח רלו ד) על פי 'עמק המלך': שיקרא מילת 'תמיד' למטה.

בעד ב'

על פי הרב חיים זוננפלד ואחרים בעלוני ענג שבת:

ניתן ללמוד מסידור עמרם גאון שיש בו נוסח ברכת 'ראו עינינו' שונה מעט מן הסידורים המקובלים היום:

אצלנו: 'המלך בכבודו תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד'

עמרם גאון: 'המולך בכבודו תמיד הוא ימלוך עלינו לעולם ועד'.

ועוד, בכל המקורות בעד שיטה א' שהובאו לעיל, התיבה 'תמיד' צמודה לתיבות 'לעולם ועד'. ואילו אצלנו התיבה 'עלינו' מפרידה ביניהן. ונראה שיש כאן שני עניינים נפרדים.

בעד א'

אליהוא שנון:

אמנם מותר לטעון שיש פה שני עניינים, אבל ההפרדה איננה מחייבת זאת. ההפרדה רק מחייבת אותנו להבין כי 'תמיד' אין פירושו דומה לפירוש 'לעולם ועד'. כלומר, 'לעולם ועד' פירושו 'מעתה ועד עולם'. ואילו 'תמיד' פירושו 'בהתמדה' או 'מדי יום ביומו'. ולכן מקובל להפריד בין שני הביטויים באשר הם אינם מכוונים זה עם זה. כל ביטוי משלים את הפועל 'ימלוך' במטרה שונה. תירוץ זה מתאים גם לסיום 'ראו עינינו': כי הרי גם שם הביטויים מופרדים כי אינם משלימים את הפועל 'ימלוך' באותה מטרה.

ועוד, הטענה של הרב זוננפלד שהמקורות לעיל אינם מן העניין (בגלל הצמידות של שני הביטויים) מוכיחה בעצם שאכן שני הביטויים תואמים זה לזה וראויים להיקרא יחדיו גם כאשר אינם צמודים כל כך.

בעד ב'

על פי **בירנבוים** בספר פליטת סופרים:

רס"ג: המולך בכבודו תמיד על כל מעשיו.

חסר 'תמיד' בברכת המזון.
רב עמרם גאון: חסר 'תמיד' בברכת מודים.
מסכת סופרים: חסר 'לעולם ועד' בברכת ההפטרה.

בעד א

הרב פרופ' רנון קצוף (על פי שיעור שנתן):

קודם הדגמתי שתי הדרכים לפסק את המשפט הנידון, בשימת דגש על הפוסקים החלוקים – הפרישה והמגן אברהם, ועל כך שהפרי מגדים מעלה את שתי האפשרויות בלי להכריע. זאת אומרת שמבחינה הלכתית פורמלית אין אפשרות להצביע על הפיסוק האחד או השני כמחויב הלכתית. משם התמקדתי בצד של המג"א (תמיד ימלוך) והצגתי שתי דרכים לתרוץ את הכפילות לכאורה שבביטוי "תמיד – לעולם ועד", של בער בסידור עבודת ישראל ושל ר' ברוך אפשטיין (בעל התורה תמימה) בספרו ברוך שאמר. (חלק מהמקורות מוסבים על הברכה "המלך בכבודו תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד.") בחרתי בדרכו של ר' אפשטיין, מתוך שכנוע ש'תמיד' אינה מלה נרדפת ל'לעולם ועד', אלא משמעותה היא 'ברציפות'. והדגמתי את זה בלקט פסוקים מתאימים במיוחד לברכת מעריב ערבים, וכן מקטע פיוט. זה מחייב דווקא את הצירוף 'תמיד ימלוך', כיון ש'קיים תמיד' הוא כמעט חסר משמעות, הואיל ותנאי לזהות הוא רציפות של קיום. בזה אני מסכים לגמרי למסקנה של אליהוא.

מגן אבות:

בספר תשובות 'עם כלביא' של **הרב שלמה אבינר** כתב שבמקום שהציבור שר יחדיו מגן אבות, שליח הציבור צריך לחזור על הקטע בקול רם. וכן כתב גם **הרב חיים זוננפלד** בעלון 'עונג שבת'. כי כן הדין בכל קטעי התפילה שמוטלים על שליח הציבור לאמרם.

הרב אבינר הביא את דברי השולחן ערוך: "ואומר שליח ציבור ברכה אחת מעין שבע... נוהגים הציבור לאומרה עם הש"ץ בלא פתיחה וחתימה" וגם המשנה ברורה: "שמה שנוהגים באיזה מקומות שהש"ץ אומר בקול רם רק עד קונה שמים וארץ ואחר כך אומר בלחש, לא יפה עושין, אלא אחר שסיימו הקהל, יתחיל הוא מגן אבות בקול רם".

אך אין קשר מדויק בין הנימוק לפסיקת ההלכה. הרי השולחן ערוך אומר מפורשות כי הקהל אומר **עם הש"ץ**, ואינו מציע שהש"ץ יאמר מגן אבות לבדו פעם שנייה. ועוד המשנה ברורה כותב על מקרה שהש"ץ אינו אומר **אפילו בלחש**, ומשתמע מן הסתם כי הקהל אינו **שר** מגן אבות בקול רם, אלא אומרים הכל בלחש. אילו התכוון לשירת הציבור הנהוגה היום, לא היה כותב ככה.

לכן קשה לטעון לחובה לש"ץ לחזור לומר מגן אבות אחרי הקהל.

ועוד, הרי הנימוק המוזכר לוקה פעמיים:

א' שליח ציבור מטרתו לומר מה שהקהל אינו יודע או אינו יכול לאמר בעצמו. כאן הקהל שר יחדיו ומוכיח בכך שאין צורך לומר בעבורו דבר.

ב' אין פה גזירת 'חזרת הש"ץ' שהיא חובה בשחרית ומנחה, אלא קריאה בעלמא שנועדה במקור [ומן הסתם נמשך היום רק מכוח המנהג] להאריך את התפילה כדי שהמאחרים יוכלו לסיים עם כל הציבור וישבו מבית הכנסת יחדיו. בדברי המשנה ברורה: "אינו חובה מצד הדין רק תיקונה משום שכנה... ומה דתקון תקון, ואין להוסיף עליה".

ועוד, שאלתי את הרב י"י נויבירט זצ"ל על כך, והוא השיב לי כי כאשר כל הקהל שר יחדיו, אין צורך לש"ץ לחזור על מגן אבות.

מעון הברכות

מעין הברכות

מי שקורא מעין יחפרו למעלה, כלומר אל הפסוק המסתיים. אך מי שקורא מעון יחפרו למטה, להמשך הדברים, כי הוא כינוי נוסף להקב"ה. הנוסח 'מעון' נמצא בסידור רב סעדיה גאון ובסידורי תימן, והוא כנראה הנוסח המקורי. וראה עוד במבוא לספר **מעון הברכות** של ראובן קמפנינו.

הלל:

הללו-יה - שתי תיבות נפרדות או מוקפות, ובראשונה תמיד יש להדגיש את ה'ה', ולא כמו שנהוג אצל הנוצרים בשירתם, שמדגישים את ה'ל' השנייה.

המגביהי, המשפילי, מקימי, להושיבי, מושיבי - כולם מלרע, וה'י' היא תוספת ספרותית.

מקימי מעפר דל, מלפני אדון - חולי ארץ

בהלל הגדילו לעשות החזנים לעוות את הכתובים. יש השרים על 'עפר דל', כאילו ניחן העפר ברכוש, ועל אדון 'חולי-ארץ' כאילו המציאו שם משפחה חדש. ואוי לאזניים שכך שומעות. לעתים יש לשאול אם החזן יודע מה הוא שח. הרי הוא בז למילים ולשליחותו. האם קשה כל כך ללמוד את פירוש כמה מזמורים? נראה שקל לו יותר ללמוד בעל פה את המילים ואיזה מנגינה מאשר למלא שליחותו באמונה.

בצאת ישראל

הפרק כולו הקבלות, ובכל פסוק שתי הצלעות בעניין אחד, אך לרוב יש פועל רק בצלע הראשונה: **היתה, רקדו, חולי, ההופכי**. לכן להבנת הצלע השנייה יש לשים לב לפועל שחסר בה. לכן:

מלפני אדון - חולי ארץ - זאת הוראה לארץ ליראה את ה'.

מלפני - אלוה יעקב - אותה הוראה, אך בכינוי שונה לה: **אלוה יעקב** - [ויש לקרוא "אלוה" ולהשמיע "ה" בסוף, כמו פתח גנובה בתיבה אפרות].

ידיהם ולא ימישון - זהו קיצור של "ידיים להם ולא ימישון", על פי הפסוק שלפניו. וכן "רגליהם ולא יהלכו".

עזרם ומגנם הוא - יש לחבר את "עזרם" יחד עם "ומגנם", כי שניהם מתארים את ה', ולא רק "ומגנם".

ישראל... בית אהרן... יראי ה' - השלישייה הזאת קושרת את המזמור הזה עם המשך ההלל, כי שלושתם מופיעים עוד בפרקים הבאים, ואף באותו סדר.

ה' זכרנו יברך

הכפלת כמה תיבות בפרק - **יברך, עליכם, שמים** - היא הכפלה ספרותית, וראה על הכפלה אחרת להלן על "אודך אודך".

יברך, נברך - מלרע, וכן **אנה, פתאים, דלותי, שובי** בפרק הבא, לעומת התיבות **עליכי, למנוחיכי**, שהן נקראות מלעיל, וה'י' היא תוספת ספרותית.

מה אשיב

ובשם ה' אקרא - פירושו "אקרא בשם ה'" מבהיר את הצורך לחבר את התיבות "ובשם ה'". בדומה:

נדכי לה' אשלם - יש לחבר "לה' אשלם", כי זאת ההדגשה, שאין לנו עניין בנדר לאדם, אלא דווקא לה'.

כמו במזמורים הקודמים יש תוספת ספרותית, אך הפעם גם האות ה': **תגמולוהי, המותה, בתוככי**. וכולן נקראות מלעיל.

אנה - כמו אנא ומלרע.

פתחת - מלעיל.

הודו לה' כי טוב - כי לעלם חסדו

ב'ערבי פסחים' וב'לולב הגזול' דנים במנהג קריאת ארבעה פסוקים בציבור בתחילת מזמור קיח ומציינים כי הקהל עונה אחרי החזן 'ראשי פרקים', אך קשה לדעת איך בדיוק ענו אותם. הגיעו אלינו לפחות ארבעה מנהגים:

א' על פי תוספות: אחרי כל פסוק הקהל עונה רק 'הודו'.

ב' הקהל עונה בדיוק כמו החזן (בעיקר אצל עדות המזרח).

ג' הקהל וחזן שרים יחד את כל הפסוקים בלי חזרה.

ד' החזן קורא חצי פסוק והקהל עונה 'כי לעולם חסדו'.

נראה כי כל המנהגים האלה עונים על דרישת הגמרא, כי הרי הגדרת 'עניית ראשי פרקים' איננה ברורה, וניתן לפרש 'ענייה' כאמירה יחד עם החזן או אחריו, והרי 'ראשי פרקים' ייתכן שהם ראשי פסוקים או ראש כל המזמור, שהוא 'הודו' או 'כי לעולם חסדו'.

אבל מה נעשה 'למנהג' שכל הקהל שר יחד עם החזן את כל הפסוקים וגם כולם 'עונים' גם 'הודו' אחרי כל פסוק? הרי יש בכך סירוס דברי הגמרא ואולי יש בו ריח חומרה יתרה שאיננה אלא קלקול.

כמו כן מה נעשה ל'ביטול מנהגים', שמנסים רבנים אחדים לפסול מנהגים כשרים, בטענה שאינם מתאימים לעדה מסוימת: לא ייתכן לדרוש הקפדה על אחד המנהגים דווקא, כאשר יש חלופה כשרה ומיוסדת על מנהג עתיק ומחוזקת על ידי השימוש בקהילה.

ועוד, **ברוב עם הדרת מלך**. ולכן כל מנהג שאינו כולל קריאת החזן בעבור הקהל - חסר לו הממד הזה. הרב עזריאל הילדסהיימר טען (סיני קיט) כי הקהל צריך לקרוא את כל המילים בהלל (אם בקיאים). אדרבה, הרי הכלל שולל את זה.

הודו - מלרע, לעומת **יאמר**, **יאמרו** ששתיהן נקראות מלעיל.

עשה חיל - שתי התיבות מלעיל.

שערי, **אבא** - שתיהן מוקפות, ונקראות כמלעיל.

אודך אודך כי עניתני

מנגינה אחת (לפחות) גורמת לחזרה על התיבה 'אודך', והרי כבר אמרו (מגלה ד ט) 'האומר מודים מודים משתקים אותו', כי נראה כמודה לשתי רשויות. אבל **בתפארת ישראל** [בועז] [ברכות ה ג] נאמר כי אין בכך כלום באמירת מזמורים כאשר המנגינה גוררת חזרה על התיבות, כאילו ידע המחבר שעתידים לחלוק על השימוש במנגינה זאת, והקדים תרופה למכה: **ודרך שיר אפילו בצבור מותר, וכהלל וכו'**. ראייה נוספת שמותר לחזור על המילים אף היא בהלל: הרי במזמור עצמו יש חזרות על המילים: 'ה' זכרנו יברך, יברך את בית ישראל...'. 'וסף ה' עליכם, עליכם ועל בניכם', 'השמים שמים לה'. וברור כי דוד המלך לא עשה אלא למען משקל הפסוק ולמען השירה. וראה עוד **בביע אומר** חלק י' אורח חיים סימן ה.

אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא

בספרי תנ"ך שהוגהו על פי מנחת ש"י, מצוי שהתיבה 'הושיעה' מסומן מלעיל, והצליחה' מלרע. אך בכתבי-יד העתיקים, ובפרט בכתר ארס-צובה, שתי התיבות מלרע. הסבר מפורט לשגיאת התנ"כים האחרים מובא על ידי הרב ברויאר בספרו 'כתר ארס-צובה והנוסח המקובל', אבל לא נוכל להעתיק את כל דבריו פה. רק נציין עוד כי בהושענות, מצאנו גם התיבות 'הושיעה-נא' 'הצליחה-נא'. ובשתיהן יש לקרוא דווקא מלעיל, על פי פסוקים ביהושע [י ו] ובנחמיה [י יא].

אודך, ארוממך - בשתי התיבות ה'ך' הסופית דגושה.

כל מעשיך - יש גרסה "על כל מעשיך", אך חסרונה היא שאין מציינים מי המהללים, והרי אנטנו מבקשים שכל מעשי ה' יהללוהו.

כי מעולם עד עולם - התיבה 'עד' ללא וו החיבור, כי הוא מובא ממזמור צ פסוק ב. (לעומת **מן העולם ועד העולם** ב'נשמת' שמקורו במזמור קו מת).

מלך - מהלל בתשבחות - יש לחבר 'מהלל בתשבחות', ולא 'מלך מהלל'.